ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2014. Випуск 61. С. 3–9
Visnyk of the Lviv University. Series Philology. Issue 61. P. 3–9

МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

УДК 811.29=222.1'01

ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМАТИКУ АВЕСТІЙСЬКИХ ГАТІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАХІДНОЇ ОРІЄНТАЛІСТИКИ

Анна Бочарнікова

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка,
кафедра Близького Сходу,
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01601
тел. 239 33 02, e-mail: anna7777k@ukr.net

Розглянуто актуальні у сучасній світовій іраністиці проблеми, пов'язані із Гатами, їхніми складовими частинами, авторством та часом укладання. Проаналізовано полярні погляди різних дослідників та їхню аргументацію, після чого проведено стислий аналіз мовно-стилістичних особливостей Гатів, результати якого підтверджують деякі з наведених думок дослідників, спростовуючи протилежні.

Ключові слова: Авеста, Гати, датування, фонеми.

Як відомо, Гати є однією з найархаїчніших частин Авести, це гімни, створення яких приписують самому Зороастру. Усього їх 17, вони згруповані у п'ять частин і разом є частиною Ясни [8, с. 67]. Кожна з п'яти великих частин називається *gātha*, а кожен окремий з 17 гімнів – *hāiti*. Для зручності, у цій статті Гатами названо кожний окремий із 17 гімнів, тобто *hāiti*, оскільки всі вони мають окремі номери, які не завжди йдуть підряд.

Деякі дослідники вважають поділ на *hāiti* вторинним, реалізованим у часи Молодшої авести. Так вважає, зокрема, Жан Келлен, один із найвагоміших на сьогодні авторитетів у світовій авестології. На його думку, кожна з п'яти *gātha* є завершеним і монолітним текстом, що зберігся у незмінному порядку. У публікаціях дослідників, однак, можна знайти і протилежні думки, що ґрунтуються на переконанні Дюшен-Гійемена відносно того, що нинішня послідовність Гатів є результатом численних перестановок, які відбулися у різні часи, і насьогодні важко робити припущення щодо справжнього, оригінального порядку Гатів у Ясні [1, с. 58].

Однією з наукових проблем є те, що не всі дослідники вважають Зороастра автором Гатів. Однак у молодшій Авесті (Яшт 57.8) їх згадано як "Гати Заратуштри" [2, с. 31]. Головним аргументом проти авторства Зороастра вважають те, що його ім'я згадано у Гатах 16 разів, і здебільшого у 3-й особі. Крім того, один раз ім'я наведено у вокативі – кличному відмінку [7, с. 258]. У тексті пода-

© Бочарнікова А., 2014

но звертання до Заратуштри і потім, по черзі до інших осіб – Фрашаоштри і Джамаспи. Ще одним фрагментом, який викликав дискусії, є шоста строфа Гату № 28 "О Ахура Мазда, подаруй захист Заратуштрі й нам" [2, с. 37]. Цей рядок видався дуже дивним. Перевірка виявила, що й справді, у відповідній строфі стверджується: "Dāidi... Mazdā Zaraθuštrāi aojōŋhvaţ rafenō ahmaibyāčā Ahurā" [6, с. 33; 8, с. 439].

Узагалі до таких суперечливих фактів можна навести кілька пояснень. По-перше, можливо, за багато століть усної передачі до оригінального тексту Гатів було додано окремі строфи, речення, або замінено слова, що були незрозумілими або складними для вимови. Незалежно від того, представником якої іранської народності був Зороастр чи можливі інші автори Гатів, ці гімни передавали усно з покоління в покоління персами. Ставлення персів до поетичних та прозових текстів ми можемо спостерігати на прикладах класичної перської поезії, пам'ятки якої поширювалися в епоху Середньовіччя як письмово, так і усно, часто зі значними змінами. Як результат, поезії Баба Тахера, поета V століття гіджри, що були укладені говіркою, дуже наближеною до лурської мови, зараз здебільшого є зрозумілими, укладеними звичайною перською мовою. І лише у деяких віршах скрізь майже сучасні перські стандарти ніби проглядають початкові форми на кшталт "Bure sutedelān gerde ham āyim" [9, с. 122].

Ще одним зразком спільної творчості поета, народу й дослідників – збирачів рукописів можна вважати твори Абу Саїда Абуль-Хейра, поета IV століття гіджри. На противагу іншим віршам цього й кількох наступних століть, поезії Абульхейра містять наближений до сучасного перського набір дієслівних часів. У них навіть наявний аорист, що з'явиться лише через 300 років, та майбутній категоричний час, якого не буде в інших поезіях ще принаймні 700 років.

У такий самий спосіб могли зазнати значних змін і Гати. Звичайно ж, жерці сумлінно завчали тексти, проте історія не застрахована від ненавмисних помилок та переробок на замовлення головного жерця або шаха. У світовій історії одним із сумних прикладів переробок "на замовлення" слугує багаторазове переписування хронології династій у давньому Єгипті, у процесі якого одні імена виключали, а інші додавали.

Іншою можливою (і не наведеною дослідниками) причиною згадування імені Заратуштри у 3-й особі є те, що тексти зачитували, а точніше, заспівували усно численні жерці, які розуміли, що вони – не пророки. Тому було б святотатством говорити "я, Заратуштра" або "Ахура Мазда, допоможи мені і людям". Можливо, замість цього почали співати просто "Заратуштра" та "Ахура Мазда, допоможи Заратуштрі й нам".

Ще однією причиною може бути характерна деяким давнім текстам тенденція називати себе у 3-й особі [8, с. 71]. Для перської класичної поезії це звичайна практика. Ім'я, внесене до тексту вірша, з'являлося не як доказ самозакоханості поета, а у якості своєрідного підпису для усного твору з метою охорони інтелектуальної власності. Далеко не поодинокими при цьому є випадки наведення власного імені у кличній формі. Наприклад, *Sa'diyā*, *Hāfezā* і т. п. Хоча пи-

тання про появу імені Заратуштри у кличному відмінку взагалі є дискусійним, оскільки у більшості авестійських слів форми номінативу і вокативу збігаються.

Іншою альтернативою є визнання колективного або одноосібного укладання Гатів не Зороастром. Деякі західні дослідники заходять у цьому питанні ще далі й узагалі заперечують існування історичного Зороастра, вважаючи його міфічним героєм або титулом жерця. Ж. Келлен стверджує, що у 43.8 слово *Заратуштра* взагалі вжито в якості прикметника [3, с. 493].

Ще однією темою, навколо якої тривають дискусії, є заперечення давності Гатів. Дослідники, що дотримуються такої думки, вважають, що Гати було укладено наприкінці правління Мідійської держави або навіть пізніше. Перший варіант такого переконання охоплює ототожнення Віштаспи, згаданого в Авесті, з Віштаспою – батьком Дарія. На перший погляд, це припущення видається безпідставним. Проте на міжнародних конференціях бурхливими оплесками зустрічають доповіді іранського дослідника Абуль-Аля Судавара, який наводить суто археологічні докази цієї версії.

Його аргументація ґрунтується на тому, що у Фарвардін-яшті [5, с. 94–95] сказано про народження Заратуштри у період великого повстання багатьох народів і про те, що Апам-Напат дарував Заратуштрі Хварено. Судавар вважає, що це були повстання наприкінці правління мідійців. Окрім того, він проаналізував зображення Апам-Напата з барельєфів Персеполіса та виявив у Апам-Напата корону складної форми, майже ідентичну до одного з видів давньоєгипетських корон, які добре датуються. Наприкінці цілого ланцюжка подальших аргументів він стверджує, що Заратуштра доводиться зятем Астіагові [4].

У західних публікаціях можна побачити й інший варіант переконань про порівняно невелику давність Гатів. Він полягає у гіпотезі про укладання Гатів за часів правління династії Ахеменідів або навіть пізніше зусиллями жерців, які намагалися навмисно створити текст таким, щоб він видавався давнім.

Як аргументи зазвичай наводять вже зазначені нами обґрунтування того, що Зороастр не є одноосібним автором Гатів, у комбінації з іншими твердженнями. Наприклад, слова з Ясни 47.4 про те, що лише бідний може бути праведним, а багаті звичайно стають на шлях кривди, порівнюють з проповідями Христа і вважають, що, можливо, автор Гатів їх чув. Окрім того, *sāstaro dregvañto* (“брехливі правителі”) – це майже постійний епітет у Гатах. А в тексті гімну № 46 Зороастр узагалі довго й емоційно висловлює свою неприязнь і до них, і до воєнної аристократії. Класова ворожнеча звичайно виникає у суспільствах, де вже давно відбулося класове розшарування, а отже, ці твердження з тексту Гатів відображають суспільні реалії значно пізніших, ніж 1000 років до н. е., часів.

Ще одним із аргументів є надзвичайна насиченість тексту абстрактними поняттями та складність його синтаксичної будови. За умов відсутності в тексті інформації про таку ж високу розвиненість матеріальної культури спостерігається певна невідповідність: якщо тексти Гатів є давніми й автентичними, то вони повинні були б укладатися в суспільстві з відсталою матеріальною культурою, яке однак, набагато випереджає свою епоху в філософії

та розвитку моральних цінностей. І оскільки такий стан речей є малоймовірним, дослідники роблять висновок про створення Гатів у пізніші часи.

Також підозрілим вважають відсутність у Гатах конкретних назв народів, племен, географічних назв та будь-яких вказівок щодо часу подій.

Зокрема, А. Мейє та Е. Бенвеніст, визнані авторитети у класичній авестології, також на підставі того, що у Гатах наявна соціальна термінологія, відмінна від індоєвропейської (хоча у Молодшій Авесті вона цілком узгоджується з індоєвропейською парадигмою), наводять твердження про хронологічну вторинність Гатів, автори яких свідомо відмовляються від традицій і конфліктують із владою. Саме тому, на думку цих дослідників, від імені Заратуштри навмисно не згадані божества, яким вклонялися тогочасні правителі.

Як контраргумент до таких переконань, звичайно, можна навести те, що ще з часів Хауга, тобто зі середини XIX століття, дослідникам були відомі ознаки знайомства Єремії у кінці VII століття до н. е. та Ієзекііля на початку VI століття до н. е. з ритуалами зороастрійців [1, с. 84]. А оскільки Зороастр – єдиний пророк цієї релігії і багато в чому – центральна її постать, ці непрямі свідчення відсувають епоху діяльності Зороастра в часи до Ахеменідів.

Варто згадати також той факт, що радянські, пострадянські та іранські дослідники узагалі не висловлюють сумнівів відносно авторства й давності Гатів. Окрім того, за Ф. Кейпером, говірка Гатів приблизно одного часу з ведичною й значно старша від давньоперської мови. Дослідник переконаний, що у деяких важливих аспектах вона навіть більш архаїчна, ніж мова Рігведи.

Оскільки різні дискусії стосовно Гатів тривають вже понад 160 років, і за такий великий проміжок часу не лише не досягнуто консенсусу, але й спостерігається навіть полярність поглядів різних дослідників, доречно проводити подальший аналіз Гатів, поки не отримаємо хоча б якийсь однозначний результат.

Допомогти у цьому може аналіз мовно-стилістичних особливостей Гатів. Найпомітніші з них такі:

1. На фонетичному рівні це відсутність фонеми *q*, замість якої у відповідних словах бачимо *g*. Цей факт мало співвідноситься з гіпотезою про те, що Гати – пізня підробка, стилізована "під старовину". Якщо вже припустити, що для більшої ефектності авторам навіть спало на думку прибрати з мови літеру, то вже напевно б вони не обмежилися лише однією, оскільки за такої загальної їхньої кількості відсутність однієї не одразу впадає у вічі.

2. Іншою особливістю є подовження кінцевих голосних фонем порівняно до звичайних авестійських. Цей факт взагалі може виявитися екстралінгвістичним. *Hāiti* означає "пісня" або "гімн". Відомо, що їх співали з мелодією. Ймовірно, в Гатах була дещо відмінна від решти Авести манера співу-декламування з протяжними закінченнями слів.

3. У мовленні, зафіксованому в Гатах, наявна тенденція до уникнення збігу кількох приголосних усередині слів. Наприклад, слову *dugedā* у Гатах відповідає у решті частин Авести *duqδar*, слову *dregvōdebīš* у Гатах відповідає звичайне авестійське *drvaţbiš*. Проявом схожої фонетичної закономірності є те, що часто авестійським глухим приголосним у тих самих словах відповідають дзвінкі

приголосні у мовленні Гатів, авестійським шумним – гатські дзвінкі змичні проривні (наприклад, у Гатах *dazdi* – авестійське *dasti*, у Гатах *spādā* – авестійське *spāδa*).

4. Узагалі голосні у Гатах часто і не завжди систематично відрізняються від голосних у відповідних словах решти частин Авести. Більш-менш загальним правилом є наявність фонеми *ē* замість фонем *a*, *e*, *ā*, *ī*, *ō* у деяких словах. Відносно регулярною є відповідність у Гатах *ō* замість авестійських *a*, *ā* та *e*. У Гатах дифтонг *oi* є на місці авестійського дифтонгу *ae*.

5. У Гатах є відмінними деякі відмінкові закінчення. Наявні також закінчення, характерні лише для Гатів – це закінчення *e* та *eng*. Окрім того, закінчення інфінітива в Гатах *dyāy* збігається з таким самим закінченням непрямого додатка в інших частинах Авести.

6. Щодо самих відмінків, то у Гатах дослідників здавна (від часів Хр. Бартоломе) дивує висока частотність вживання інструментального відмінка, який у Гатах іноді бере на себе функцію родового, давального та навіть називного відмінків.

7. Помітні також істотні відмінності в особових займенниках. Наприклад, у Гатах *mēm* відповідає авестійському *mam*, у Гатах *tvēm* – авестійському *tūm*, у Гатах *θvōi* – авестійському *te* і т. д.

Крім суто мовних особливостей Гатам притаманні й інші – наприклад, складна метрична система, що має паралелі й у інших індоєвропейських поетичних творах – у Рігведі та у давньогрецькій поезії. Кожна з п'яти *gātha* має свою формулу силабічної побудови. Наприклад, для першої – Ахунаваїті – це (7 + 9) × 3, тобто три рядки по шістнадцять складів із цезурою (паузою) після сьомого. Для третьої *gātha* – Спента маінью – це формула (4 + 7) × 4, що, відповідно, означає угруповання по чотири рядки, в кожному з яких по одинадцять складів із цезурою після четвертого. Цей тип метричної побудови відсутній в інших частинах Авести, що підтверджує думку про автентичність і давність Гатів. Цезура як така є явищем, характерним для архаїчних індоєвропейських метричних систем.

Отже, Гати мають низку мовних та стилістичних особливостей, які не дають змоги погодитися з думками окремих західних дослідників про створення Гатів у пізні часи як історичну містифікацію чи підробку.

Стаття: надійшла до редакції 16.12.2013
доопрацьована 20.02.2014
прийнята до друку 23.04.2014

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Лелеков Л. А.* Авеста в современной науке / Леонид Аркадьевич Лелеков. – М. : Гос. НИИ реставрации, 1992. – 362 с.

2. *Hintze A.* Literary structure of the Older Avesta / A. Hintze // Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. – 2002. – No 65.1 – P. 31–51.

3. *Kellens J.* Considérations sur l'histoire de l'Avesta / J. Kellens // Journal Asiatique. – 1998. – No 286.2 – P. 451–519.

4. *Soudavar A.* Astyages, Cyrus and Zoroaster: Solving a Historical Dylemma / A. Soudavar – El. version of the presentation on ECIS7 (Krakow, Poland), 2011. – 61 p. – Access mode : www.soudavar.com/index_files/Page392.htm

5. Avestā. Yašthā. Fārsi – avestāyi / tarj. va tafsir E. Purdāvud. – Dar 2 j. –Tehrān : Asātir, 1377 (1998). – j. 2. – 545 s.

6. Gāthā: Sorudhāye Zartošt / tarjome va tafsir F. Azargošasb. – Dar 2 j. – Tehrān : Foruhar, 1359 (1980) – j. 1. – 619 s.

7. Gāthā: Sorudhāye Zartošt / tarjome va tafsir F. Azargošasb. – Dar 2 j. – Tehrān : Foruhar, 1359 (1980) – j. 2. – 592 s.

8. Gāthā: kohantarin baxše Avestā / tarjome va tafsir E. Purdāvud. – Tahrān : Asā-tir, 1378 (1999). – 591 s.

9. Hezār sāle še're fārsi / be entekhābe J. Ebrāhimi, A. R. Ahmadi, A. Sha'bāni, S. Tāhbāz. – Tehrān : Kānune parvareše fekriye kudakān va noujavānān, 1376 (1997). – 453 s.

THE VIEW OF WESTERN ORIENTAL STUDIES UPON THE PROBLEMS OF AVESTAN GATHAS

Anna Bocharnikova

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Middle East Department of Philology Institute,
14 Taras Shevchenko blvd., Kyiv, Ukraine, 01601
tel. 239 33 02, e-mail: anna7777k@ukr.net

In this article main circle of problems important for contemporary world Iranian studies concerning Avestan Gathas, its parts, problems of authorship and chronological frames are being revealed. The opposite to each other opinions of different scholars together with their argumentation are analyzed, and then brief analysis of language and Gathas' stylistic peculiarities has been made, its results proving some views and discarding the opposite opinions.

Key words: Avesta, Gathas, chronology, phonemes.

ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМАТИКУ АВЕСТИЙСКИХ ГАТ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАПАДНОЙ ОРИЕНТАЛИСТИКИ

Анна Бочарникова

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко,
кафедра Ближнего Востока,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 01601
тел. 239 33 02, e-mail: anna7777k@ukr.net

Рассмотрено основной круг актуальных в современной мировой иранистике проблем, касательно Гат, их составляющих частей, авторства и времени составления. Проанализированы полярные точки зрения разных исследователей и их аргументация, после чего проведен краткий анализ языковых и стилистических особенностей Гат, результаты которого подтверждают некоторые из приведенных убеждений, опровергая противоположные им.

Ключевые слова: Авеста, Гаты, датирование, фонемы.